

ԹԻՒ 634 1859 16 ՕՐՈՍ

ՊՈՒՏՏԷ

Հնդկ կապաշաներուն մէկ մասին իբրեւ Լաւաճ պաշտած մարդուն տնունն է. որուն վրայ Պէրդրան բազմահմուտ արքայն որ Փարիզու ափական ընկերութեան անդամ ալ է, իրեն կրօնից բառարանին մէջ ստորագրած եւ պէտք եղած տեղեկութիւնները տուած է. մենք ալ անկէջ առնելով եւ հոս թարգմանելով մեր խոստմունքը կատարելու կը փութանք:

Տ. Պէրդրան հետեւեալ խնդիրները կառաջարկէ եւ կը լուծէ՝ Պուտտա բառին վրայ: յարկան վառարանէն է Պուտտա: Եյս անունով մարդ աշխարհքի վրայ եղած է մի: Ո՞ր ատեն աշխարհքի վրայ գլուխուեր է: Պուտտաները շատ չե՞ն մի: Ետ կարեւոր խնդիրներ. որոնք իմաստունները ամէն օր կը լուծեն. բայց կատարելապէս որոշած ըլլալէն տալիսին շատ չե՞ն եւ: Ինչ որ է նէ, աշխարհքի:

վրայ տալենէն շատ հետեւող ունեցող կրօնական դր-
ութեան հիմն է Պուտտա :

«Թէ որ պրահմաններուն հարցունեմք՝ որ ասոր
պաշտամանը բնական թշնամին են* Պուտտա մէկ ա-
նարդ եւ խոտան արարած մըն է : Եւ սակայն կը
կարծեն թէ իրենց աստուծոյն մարմնաւորութիւննե-
րուն մէկն է** : Իրենց աստուածներուն մարդանա-
լուն ալարար կըսեն եւ Պուտտայի համար կըսեն
թէ Վիշնուին իններորդ ալարարն է . եւ ասկէց ա-
ռաջ մէկ ուրիշ անգամ մը մարդ եղեր է նէ՝ Կրիշնա
ըսուեր է : Ինչոյ ասոր ասանկ աստուածային ծա-
ղում մը կուտան նէ՝ իր ծնունդը եւ սկզբնաւորու-
թիւնը գովելու համար չէ՝ . անոր ծնանելուն պատ-
մութիւնովը անիկայ կը քամահրեն . կըսեն թէ
Կրիշնաները*** իրենց աղէկ գործերովը աստուած-

* Պրահմաները՝ Նդիկ կռապաշտներուն մէկ
մասին պաշտած Պրահման եւ Վիշնու եւ Հիվա աս-
տուածներուն քուրմերն են . անոր համար Պուտտայի
հետեւողներուն թշնամի են :

** Պրահմաները կըսեն թէ իրենց աստուածը
քանի մը անգամ մարդկային մարմին առեր եւ Հա-
սարակ մարդոց պէս մօրմէ մը ծներ , մեծցեր , չա-
փահած եղեր եւ վերջապէս մեռեր է : Ըսանկ մար-
դոց մէկն ալ Պուտտա էր կըսեն : Յայտնապէս Ես-
տուծոյ մարդանալուն վրայ կ'ըսէ մարգարէութիւննե-
րէն մնացած մէկ աւանդութեան մը արուեստէն առաջ
եկած առասպել մըն է :

*** Նդիկները Տաիդիյա անունով աստանաները
կը հասկընան . որ աստուածներու թշնամի են եւ ա-

ներուն անբը վախցնուցին չըլլայ որ օր մը այն Կր-
ժոխային ոգիները իրենց խստակրօն վարքը եւ կրօն-
ական գործքերնին այն աստիճան աւելցընեն, որ ա-
նոնց ամոռն ու երջանկութիւնը ձեռքերնուն յա-
փըշտակեն: Պիշնու՝ յայտնապէս բռնն զօրու-
թեամբ անոնց յաղթելու աշխատելուն տեղը վարպե-
տութիւն բանեցուց: Ս՝ այսպիսի փորը մտաւ*, մարդ-
ըլլալով ծնաւ Պուտտա անունով որպէս թէ Նի-
նային տղան եղած ըլլար**: Անապատական ճգնա-
ւորներու պէս հազուած, մազերը քաղաթին վրայ
ժողված ու կապած, կըռնակը կրկնոց (մանթօ) մը
տափդիյաներուն ներկայացաւ, եւ սկսաւ անոնց քարո-
ղելու որ կրօնական լուացումներէն եւ զոհերէն խա-
փանէ: Եւ ասոր համար կրսէր որ հոգի ունեցող
բաները նպաննելը մեղք է: Ամէն բանի վրայ երկ-
բայի նստրեցուց, եւ այս կերպով անոնց կորսըն-
աւազ գտաւ իրաւ: ամեն ինչ անհետացաւ

նոնց հետ պատերազմելու ալ ելած են կրսեն: Ինչ-
պէն որ յոյները տիտանեան ըստածներուն համար
կը պատմեն: Շատ նշաններ պան որ կը ցուցընեն
թէ հին յոյներուն կոապաշտական դրութիւնը կամ
դիւցաբանութիւննին հնդկկներէն անցած է:

*Ինքրամանկութիւնը եւ խաբէութիւնը հնդկ
կոապաշտները անձնաւոր բան մը կեղծելով յայտա-
նուն կուտան:

**Նդիկները ճշմարէտ կրսեն այն մարդոցը որ ի-
րենց կենդանութեան ատենը ամէն մարդկային կիր-
քերու եւ տկարութիւններու յաղթեր են, եւ մեռ-
նելէն իսբը աստուած եղեր են: Ատեր այնքան շատ

են, Հնդիկներու մէջ՝ Պուտտա, Ս՝ ողոլ թաթարներու մէջ՝ Շաբխա մունի, Ղիպէթցիներուն մէջ՝ Վանկ կիէ, Չինացիներուն մէջ՝ Փօէ, Տաբսնցիներուն մէջ՝ Պուգա, Սանչու թաթարներու մէջ՝ Պուրխան, Լինամցիներուն մէջ՝ Փադ, Սիամցիներուն մէջ՝ Սամանա գօտով, եւ այլն:

«Հնդիկները կը պատմեն թէ Պուտտա ամառուան երկրորդ ամսուան տասն եւ հինգերորդ օրը յղացաւ, եւ դարձան վերջին ամսուան տասն եւ հինգերորդ օրը ծնաւ. Բայց ո՛ր տարին է, ամէնըրը ասոր վրայ միաբան չեն. Երեւելցի մատենագիրները ասոր ծնանելը Վրիստոսի թուականէն 100 տարի մը առաջ կը դնեն. ուրիշներ ասկէց ալ աւելի կը հինգընեն. Բայց կան ալ որ՝ ասոր հակառակ, Պուտտայի ծնունդը Վրիստոսի թուականութեան մինչեւ հինգերորդ դարը կ'իջեցընեն:

«Պուտտոտանա՝ ասոր հայրը, Մակատա գաւառին թագաւորն էր կըսեն, եւ առած կնոջն անունն էր Մահա մայա, որ ըսել է, մեծ խարեութիւն. Եսիկայ կոյս մնալով՝ երկնային աղգեցութիւնով իր զաւակը յղացաւ, եւ տասն ամիս արդանդին մէջ կրեց կրօնն*. Յաւ շքաշիւղով ծնաւ կըսեն, եւ մէկ իշխանի մը աւանդեց. որ աստուածային ջրով անիկայ սր-

*Վրիստոսի Տեառն մերոյ կուսական ծնունդը իմացած մարդոց շէնքն է ասիկայ. որով Պուտտայի աղանդը Վրիստոսի ծնանելէն եւ մահուանէն եւ հաւատքը քարոզուելէն եւ շատ տեղեր տարածուելէն ետքը՝ Տնարուած բան մը ըլլալը յայտնի է:

կըրօնեցի՝ եւ անշնչ արտաշիտի կրօնը պատմեմ
թէ հայրը Շաքիյա ցեղէն էր՝ եւ այս ցեղին մէջ
սովորութիւն էր որ՝ մէկը մանչ զաւակ մը ծնէր նէ՝
անիկայ ապառաժ քարերով պատած մէկ տաւանին
տեղ մը կը տանէին Աստուծոյ ներկայացնելու հա-
մար։ Այս առիթով ժողովուրդը հոն կրօնական
պաշտօն կատարեց։ Արտաշիտի մանուկը թաղաւորու-
թեան մեծամեծներուն ընկերակցութեամբը հոն հա-
սաւ։ Եւ Աստուածաբան պատկերին ներկայագութիւն
ըրած ատենը պատկերն ալ անոր ծոցիցաւ։ Այն ա-
տենը համդիսատեաները համոզուեցան որ այն տղան
հրաշալի մէկ էակ մըն է՝ եւ զուգակեցին որ ա-
կէց առաջ եղած աւադարներուն ամէնէն ալ զերա-
զանց պիտի ըլլայ մտքուր վարքովը։ Ամէն ալ անոր
երկրպագութիւն ըրին եւ աստուած Աստուծոյ կո-
չեցին*։ Արեւսուն եւ հինգ կոյս պղնձեւ սահմանած
էին իրենց երգովը ասիկայ զբօսընելու եօթը հա-
տը անիկայ ամէն օր կը ընային։ Գնօթը հատը կը

գի * Այս ալ Քրիստոսի հեռուն մերոյ քառասնօրեայ
տոնարը զօղուն պատմութեան արուածն է։ Այս ա-
գիւր կարդացողը Պուտուպին պատմութեանը մէջ ա-
ւետարանական պատմութեան օտար բերաններ իյ-
նալով արուած լլալուն շատ նշանները պիտի տես-
նէ։ Եւ մենք ամէն մէկը նշանակելով ծանօթութիւն-
ները երկընցընել չեմք ուզեր։ Այնպէս ընթերցողը
կրմնայ որ հոս պատմածներն իսկ Պուտուպի հետեւ-
ող կռապաշտ հնդիկներուն լոսմաներն են։ Չուստի
կրսեմ բառով ասիկայ ծանուցանելն ալ անբերք էր
սեպեմք։

խէին, կամ անանի թեթեւ տարբերութիւններ կը
գտնէին որով հազիւ թէ անոնցմէ կը տարբերէր:
Արեւադէմ այս խորհրդատետրը 1677ին շուոս
տպուեցաւ*: Այս շեղուին հմուտ սակաւթիւ իմաս-
տունները միայն կրնային այս փափաքելի հրատարու-
րակումէն օգուտ մը քաղել: Ատոյգ է որ հետը լա-
տին թարգմանութիւն մըն ալ կար, բայց ատոր ինք-
արժէք ունենալը ետքը պիտի տեսնենք: 1686ին
հայերէն աւելի կատարեալ խորհրդատետր մը տպու-
եցաւ: Ա՛ն էտիկ. եւ նոյն իսկ հայերն ալ 1702ին
տպագրութեամբ հրատարակեցին Աոստանդեուպօքէս:
Կը մեար փխտնալ թէ յիշաւի հայոց եկեղեցիին քոր-
ծածած հարազատ խորհրդատետրը այս էր մի. Գաղ-
ղիայի թագաւորութեան խնամակալ Օրլէանի դուք-
սին հրամանովը Պինտօն արքայն Գաղղիոյ տէրու-
թեան կողմէն ()սմանեան կայսերութեան բարձրա-
ւոյն դրան զեսպան Պօննաք մարքիզին յանձնարա-
րութիւն ըրաւ 1720ին, որ Աոստանդեուպօքէս հա-
յոց պատիարքէն քրով վկայութիւն մը առնէ քո-
րով այս խորհրդատետրին հարազատութիւնը ատուդ-
ուի: Ա՛կայութիւնը վաւերական կերպով առկուեցաւ*:
Ինչո՞ւն ինչո՞ւն զայն զայն զայն զայն զայն զայն զայն զայն

* Հեղինակը չգիտեր որ տիկայ հարազատ հայոց
խորհրդատետրին յար եւ նմանը չէ՝, ինչպէս որ ետքը
քանի որ առիթ ըլլայ նէ պիտի նշանակենք:

** Պատրիարքին այս վկայականին օրինակը Հ.
Բաթրալ դրած չըլլալով չեմք կրնար անպայմանօրէն
Հափ հաստատութիւնով գիտնալ թէ Հռոմայ կամ
Ա՛ն էտիկի տպագրութեան համար էր ուղղած վը:

Ուրիշ ման չէր մնար անկէց ետքը, բայց եթէ այս խորհրդատեարին թարգմանութիւնը, բայց այս ալ կատարելը յիշերն բան չէր: Ընդարիւն, որ այս տեղեկութիւնները մեզի կու տայ, լատ. ըլլաւ որ Տ. Ռիք Սորպոնի աստուածաբաններէն մէկը, լատիններէնի քաջազմուտ Գաբրիէլ Տայ քաջանային հաճեցուցեր է ասոր աշխատելու Ռիք վարդապետին թարգմանութիւնը այս թարգմանութիւնս բնութեանց: Ռիք վարդապետը քրդէն 1699ին վախճանած էր: Ետագոտութիւնը անպտուղ ելաւ: Բայց ուրիշ լատին, թարգմանութիւն մը գտաւ, որուն լոնտանցի Ռիք վարդապետը գրած էր: Ընդարիւն ասիկայ ջննողը Ռիքիայ թէ կարգին երբեք կարգէն էր: Ես գիտը պատարագամտոյցներու հըռչակաւոր մեկնիչ Ընդարիւնին յաջողութիւն մը սեպուեցաւ: Եւ իմաստուն թէագիտին աշխատութիւնը գաղղիներէնի թարգմանելու ձեռք դարկաւ, եւ ասով հարստացուցիր աշխարհամանօթ մատեանին հինգերորդ հատորը: Հայոց խորհրդատեարին Ընդարիւն ձեռքովը լատիններէնի թարգմանութիւնով նաեւ յարգ կրնար ձեռննալ: Ընդարիւնին առաջը թարգմանչին վարուցը վրայ քիչ մը տեղեկութիւն տալով կը հասկըցուի. եւ մենք այս տեղեկ-

կայականը, թէ Կոստանդնուպոլսին համար Բայց գոնէ ասոր անտարակոյս նմը որ Կոստանդնուպոլս տպուած խորհրդատեար գտնուած ատենը Պատրիարքին վկայականը ուրիշ տեղ տպուածներուն հաջորդներնար հասկըցուի: Եւ ասով մեզ թողալու դիմաճէ:

ութիւնս ալ նոյն Հ. Լ. Ըպրիւնէն կանենք:

« Հայր Ռիտու, որ յուրք Սրենեան կը մական-
 ,, ուանէր, կանուխէկ ճանչցուեցաւ իբրեւ հայերէն
 ,, գրաբար լեզուի քանոնագրող մը, որն որ յի-
 ,, սուն տարիէն աւելի սովորեցաւ: Փարիզ ծնած էր
 ,, 1637ին սեպտեմբեր 8ին: սուրբ Ստուածածնի
 ,, ծննդեան տօնին (օրը) եւ անունը դրուեցաւ Լուի-
 ,, Սարի-Բիտու: Թէպէտ կարգիւ կանոնադր կը ե-
 ,, րկիկոսներուն հանդերձը հազաւ Հոռո. եւ կրօնա-
 ,, կան աւետերը ըրաւ 1659ին. դեկտ. 8ին Վիէ-
 ,, ժամանակ ետքը իբրեւ առաքելական քարոզի խոր-
 ,, րդուեցաւ Լ. համտան. եւ Հ. Լ. Լալանտին հետ միկ
 ,, տեղ 1666ին այն տեղիւ հայերուն հոռմեական եւ
 ,, կեղեցու հետմիանալով լուի հանեցաւ Ս. խաւ որքա-
 ,, ռոզուութիւնն եղաւ Պարսիստան. ուր առաքելա-
 ,, կան քարոզութեան կործումը մնաց մինչեւ իր մահը,
 ,, ամէնուն բարի օրինակ ըրալով եւ բաւական յաջող-
 ,, ուածով: Ինն ուկենտիոս Ժ. Լ. Պապը խօսկալ բա-
 ,, րելունի հպիսկոպոս անուանեց 1687ին. եւ կոչու-
 ,, ր հոգեւորական օծութիւնը քիսաւոր հանդէսով եղաւ
 ,, պարսից Սպահան մայրաքաղաքը 1694ին. մայիսի
 ,, 9ին: Բարեպաշտութեան համբաւով մեռաւ նոյն
 ,, քաղաքին բոկոնոն կարմեղականներուն մամբին մէջ:
 ,, 1717ին Սրբան հայեր որ տեսնելու նպատակ հու-
 ,, րութիւն ունեցայ քանի միշտ տարիէ զի վեր, դեռ այս
 ,, դարը կը ճաննային, զեւրմանալով կը խօսեն վր-
 ,, րան ըսելով որ հայերէն գրաբար լեզուն իրենց
 ,, վարդապետներին աղաղակէ գիրտաւալս տաւ:
 ,, Եւ ինչպէս զանազ. յայտը մի Եւրոպ. Եւրոպ. Եւրոպ. Եւրոպ.

ՊԵՏԵՍԻՆԵՆԻՈՅՐ

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ
Բողոքականներուն հարցում մը ըրեր էինք Լորեն-
տի 61 Դուրյն մէջ, (Թղթ. 24. 25). Թէ՞ ոչ
էր Քրիստոսի այն պատուերը, որ կ'ըսէ. Թէ՞ որ
մէկուն հետ աւրուած ես՝ եւ պատարագ մատուցած
ատենդ միտքդ դայ. պատարագը սեղանին վրայ Թո՛ղ
եւ գնա՛ այն եղբօրդ հետ հաշտուէ՛. (մատթ. 17.)
Թէ՞ որ մոլոխական պատարագը խափանելէն՝ ետքը
ուրիշ աւելի նորմա եւ աւելի դժուար պատարագ մը
անոր տեղը պիտի չյաջորդէր նէ՛ այս պատուերը
ինչո՞ւ համար տալու էր։

Այս հարցումը ըրած ատեննիս անանկ, խորհած
էինք որ լնաւ ասոր պատասխան չկրնար տրուիլ եւ
բողոքականները՝ որոց ամէն գուշակութիւնը շիտակ
չելլեր, այս անգամ այսպէս խորհելնիս շիտակ գու-
շակեր են։ Բայց մեր խորհածն ալ սուտ հանելու
համար պատասխան մը տուեր են, որպէս զի դիտ-
եալք որ ասոր ալ պատասխան կրնայ տրուիլ։ Բայց
իրենց ակնկալութեանը դէմ արդիւնք մը ունեցաւ
պատասխանին. վաւեր զի ասիկայ կարդալով հասկը-
ցանք որ, Թէ որ մեր հարցուցածին այսպէս պա-
տասխան կը տրուի նէ՛ բնաւ պատասխան չըտրուիր
ընել կ'ըլլայ։

Տուած պատասխաննին երեք մաս կրնանք բաժ-
նել. քննելը դիւրին ըլլալու համար։ Սուրբ Ը-

ւետարանին խօսքին բացատրութիւն մը կու տան :
Բ. Նոյն խօսքը մեր իմացած կերպովը հասկընալով
տակէն ելլել կարծած անտեղութիւն կը ցուցնեն : Գ.
Իրենց ըսածը հաստատելու վկայութիւն կը բերեն :
Ըսոնք կարգաւ բնենք :

Ը. Տալու բացատրութիւննին կարդացողներուն
գիւրաւ ընդունել տալու համար վարպետութիւնով
մը միտք պաշարելէն կսկսին : «Մեզի կերեալ» կը-
,, սեն, թէ պըզտըտիկ տղեկ մըն ալ ասոր պատաս-
,, խանը կրնայ տալ երբ որ նոր կտակարանը պիտէ” :
Բայց ասոնց հաւնելու պատասխան մը տալու ողա-
մինակ հասակով ողայ բլլալու չէ. մտքով ալ ողայ ըւ-
լալու է. եւ նոր կտակարանին ալ ամէն տեղերը
գիտնալու չէ՛ : Յայտնի՛ է որ Տէրն մեր սուրբ հա-
ղորդութեան խորհուրդը սահմանած ատենը հացը
ձեռքն առաւ . գոհացաւ . եւ օրհնեց . բաժակին ալ
նոյնպէս ըրաւ . եւ այս օրհնելը՝ Ըստուծոյ նուիրել
այսինքն՝ պատարագել կը հասկցուի : Ետքը աշակերտ-
ներուն տուած ատենը պատուիրեց որ անոնք ալ ա-
նանկ ընեն . այսինքն՝ հացը առնեն . գոհանան եւ
օրհնեն . այսինքն՝ Ըստուծոյ պատարագ մատուցանեն .
եւ ետքը ժողովրդեան տան : Պէտք չէ՛ բսել թէ
այս հացը որ ինք առաքեալներուն տուաւ եւ անոնց
ալ իր ըրածին պէս ընել ապրսպրեց նէ ի՞նչ էր .
վասն զի ինքը տարի մը առաջ ըսած էր անոնց . իմ
ձեզի տալու հացս իմ մարմինս է որ աշխարհի կեան-
քին համար պիտի տամ* : Մենք մեր ըսածը կը

* ապա զոր ես տայ մարմին իմ է : զոր ես տայ

Հաւատամք եկեղեցւոյ սուրբ Հայրապետներուն վարդապետներուն խօսքովը որ առաքեալներուն օրէն եւ անոնց ամբողջական աշակերտ սուրբ Իգնատիոսէն ըսկըսած սինչն հիմայ այս ճշմարտութիւնը կը վկայեն. եւ վկայութիւննին պրով մեզի աւանդած են. եւ ուղղելը կրնայ մինչեւ հիւզերորդ դարու Հայրապետներուն եւ վարդապետներուն խօսքերը ժողովուած ցտենը կաղիլ Երմիան ճառին մէջ: Չարմանք է որ բողոքականները իրենց ըսածին վկայ կը բերեն պրով Երմիայի մէջ, եւ անոր ալ չէ թէ գրածը կամ գոնէ բերնով ըսածը, այլ կրնայ ըսել կարծածնին: Ով ուզէ ինչ կրնայ այնքան հայրերուն եւ վարդապետներուն խօսքը մէկ գի ձգել: եւ այն պըղտըտիկ տըղուն տալը կարելի եղած պատասխանը տալուն սպասել: Ինչպիսիքն սասնկներուն պրով խօսքի ուղիւ ըստ կ'ըսուի:

Իսոյց որկէց պիտի առնէ տղան այն պատասխանը: Վը պատասխանէ բողոքականը. «Տէրոջը ըսածին իմաստը շիտակ հասկընալէն»: Ի հարկէ այս իմաստը ինչն տեղէն այսինքն սրբոյն Եստեմոնի Ե. վրովին մէջի խօսքերուն կապակցութենէն պիտի ձլլէ: Սեր պըղտըտիկ եղած Ժամանակէն մինչեւ հիմա շատ տարի անցած ըլլալով չեմք յիշեր թէ այն ատենը ինչպէս կը հասկընայինք. բայց գոնէ անոր կրնամ վկայել որ բողոքականին ըսածը չէինք անսնիր հոն: Վ ան զեկ ըսէ. «Ինքը (Տէրն մեր) ցոյց կու տար իր աշակերտներուն Եստեմոն պա-

„ Զանգուծ սրտանց եւ Տոգեւոր կրօնքին ու դպիրնե-
 „ րուն եւ փարիսեցիներուն սոսկ արտաքին եւ արա-
 „ րողական կրօնքին մէջտեղի տարբերութիւնները . ու
 „ ասոնք յոյճելու եւ յիշ անոնց կըսէ նաեւ թէ երբ
 „ որ տաճարը դան լստուծոյ երկրպագութիւն ընե-
 „ լու զոհ (պատարագ) մատուցանելով, ուղիղ սրտով
 „ ատիկայ ընելու են . եթէ ոչ՝ նուիրած զոհը ըն-
 „ դունելի չըլլար : Թէ որ իրենց ընծան սեղանին վը-
 „ րան բերած ալ ըլլային ու ձիշլ անիկայ նուիրելու
 „ կէտին հասած, ու հոն միտքերնին իյնար թէ ան-
 „ փայլ բան մը ըրած են իրենց եղբայրներուն մէ-
 „ կուն, պարտքերնին ան էր որ ընծանին չմատուց-
 „ ուած թողուն ու առաջ երթան իրենց եղբայրներ-
 „ նուն հետ հաշտուին . ապա թէ ոչ՝ լստուած
 „ չընդունէր նուիրածնին . Անիկայ սրտին վիճակին
 „ կը նայի՝ ու չէ թէ դուրսէն եղած գործին . Լստ-
 „ ըսածները իրրեւ հաստատուն բռնելով՝ կարգացու-
 „ ներուն աւելի անդէկութեանը համար կը բացատրէ
 „ թէ զոհը ի՞նչ էր . եւ ո՞վ զոհ կը մատուցանէր,
 „ եւ ի՞նչ բաներ զոհ կրնային ըլլալ . եւ այս ըսած-
 „ ներէն կը հետեցընէ թէ՝ այն հին օրէնքին զոհերը
 „ խախտուած ըլլալով, « Զոհայի մը համար ասանկ պա-
 „ տարագներով սեղանը գալ ըսելը՝ Լստուծոյ եր-
 „ կրկրպագութիւն ընելու համար՝ գալ ըսելու պէս
 „ է : Աստի մեր Տէրօջը խօսքին պարզապէս նշ-
 „ նակութիւնը ասէ . « Թէ որ դուն Լստուծոյ եր-
 „ կրկրպագութիւն ընելու համար՝ ու հոն միտքդ գա-
 „ լի թու եղբայրդ քեզի դէպ բան մը ունի . — եւ
 „ այն : » « Զ չէ թէ երկրպագութիւն ընելու ձեւը

„Տրէից սովորութեանը պէս ըլլայ, կամ քրիստո-
նէական տնտեսութեան կարգադրութեանը պէս
ըլլայ. մեր փրկչին սովորեցուցած սկզբունքը նոյն է”.

Ես պէս պատասխան մը տուող պըշտիւն տղեկը
դպրատուն խրկելու է որ կարգացածը հասկընալը ա-
յլ է մը օտմը. եւ այն դպրատանը վարժապետը մենք
ըլլայինք նէ՛ մէկ պզտիկ յանդիմանական ազդարար-
ութիւն մըն ալ կ’ընէինք որ տասնաբանեայ պատ-
ուիրանքը՝ որոց մէկն է՝ թի՛ ապանակէր, արարողական
խափանեայ օրէնքներուն հետ չշփոթէ. վասն զի
Տեառն մերոյ այս պատուէրը՝ տասնաբանեային յիշ-
եալ պատուիրանքին լըումն է, 1. սեցինք, կըսէ Տէրն
մեր, որ առաջններուն ըսուեցաւ. մի՛ սպանանք.
վասն զի սպանողը դատաստանի պարտաւոր պիտի
ըլլայ. Եւ կ’ըսեմ ձեզի. եւ այլն*։ Արարա՛ հե-
տե եւալ խօսքերն ալ, եւ արարողական օրինաց վրայ
բազ մը անգամ չես դտներ հոս, որով տեղի կու-
նենաւք ըսելու թէ այս թի՛ ապանակէր պատուէրը պի-
տի ըլլայ արտաքին գործը եւ հրէական արարողու-
թիւնը որ Վերստոսի մահուամբ խափանեցաւ, Բայց
վստահ եմ որ այսպէս պատասխան մը չկընար տալ
պզտըալի տղեկ մը. ուստի յանդիմանական ազդարար-
ութիւնէն ալ ազատ կ’ըլլայ. վասն զի ասիկայ պա-
տասխան ալ չէ՛, պատասխան կարելի է, սուրբ

* 1. ուրորք զի առաջաւ. առաջնոցն, թէ մի՛
ըսպանանք. զի որ սպանակիցէ՛ պարտական լի-
ցի դատաստանի. այլ եւ ասեմ ձեզ. եւ այլն.
(Ստաթ. Եւ. 21, 22).

պատարագի բաւը աղօթէ ըսելու նշանակութիւնով առնուած է. եւ սրբազան մատենագիրը գիտնալով որ այս նշանակութիւնը սովորական չէ՝ յայտնապէս ծանուցեր է :

Թո՛ղ որ Վրիստոս ինքզինքը մեզի համար պատարագեց ըսելով մեր նոյն ինքն Վրիստոսը պատարաբելը պէտք չըլլար նէ. աղօթք ընել ալ պէտք չէր ըլլար. վասն զի Վրիստոս մեզի համար աղօթեց ալ. Եւ բողոքականներուն չիյնար առարկել թէ՛ Վրիստոս յատուկ պատուեր ունի որ աղօթեմք. վասն զի յատուկ պատուէր ունիմք որ պատարագեմք ալ. յաղօթս կացէք ըսողն է զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի ըսողն ալ :

Բ. Բողոքականները մեր տուած պատասխանոյն մէջ երկու անտեղութիւն գտեր են. Սէկմը որ՝ թէ որ մեր ըսածը իրաւ է նէ՛ ըսել պիտի ըլլայ որ միայն պատարագի ատեն հաշտուելու է եղբօրը հետ. պատարագ մատուցանելու չըլլայ նէ՛ կրնայ ուղածին չափ խռով կենալ. Եւ երկրորդ. հոս առհասարակ ամէն մարդու կը վերաբերէ պատարագ մատուցանելը. իսկ մեր պատարագ կոչածը՝ մեր հասկըցածին համեմատ՝ միայն քահանային մատուցածն է. Բայց ասոնք երկուքն ալ տկար են :

Նշանինն կըսեմ. տէրն մեր այս խօսքով եղբօր հետ հաշտուելուն չէ թէ ժամանակը այլ կարեւոր-

թեան յամենայն ժամ Մատուցոյ. այսինքն է՝ զպտուղ շրթանց խոստովանելոցս յանուն նորա : (Եբր. Ժ՛Ի. 15) :

ուժիւնը կը հասկըցընէ : Պատարագ մատուցած ժամանակէ անգամ եղբօրդ քեզի դէմ բան մը ունենալը դիտեալս նէ՝ պատարագդ անկատար ձգելու ես կըսէ, ո՞ր մնաց որ ուրիշ ատեն որ ասոր նման պատճառ մը չես դտներ հաշտութիւն կտ ձգելու : Կրնաս պատարագ մատուցած ատենդ ըսել : Տիմա պատարագ ունիմ, ասիկայ ձգել չըլլար : Ըմբռնայ ետքը կը հաշտուիմ : Տէրն մեր այս պատճառը կը դերցնէ : պատարագը ձգէ՝ եւ քնա՝ հաշտուէ՝ կըսէ : Եւ ասոր ապացոյցն է անմիջապէս ասկէց ետքի խօսքը : քանի որ ճամբան ես՝ դատախաղիդ հետ իրաւախօս եղիր : չըլլայ որ ետքը դաճճի ձեռք տրուիս եւ բանտը մտնես, որկէց մինչեւ որ պարտքդ լման չտաս նէ ազատուելիք չունիս* : Երկրորդին՝ կըսեմ : սուրբ պատարագի՝ խորհուրդը երկու կերպ կը նկատուի : մէկ մը իրրեւ ժողովրդեան կողմանէ առ լստուած մատուցեալ փրկութեան զոհ : եւ երկրորդը՝ իրրեւ ճշմարիտ մարմին եւ արիւն : Օիստեաի՝ Քրիստոսի : Լացն ու գինին՝ Քրիստոսի մարմին եւ արիւն կըլլայ քահանային պաշտօնովը : փոխարկիչ՝ խօսքերը միայն քահանայն ըսած խօսքնր իրենց ներգործութիւնը կունենան : Բայց նոյնը առ լստուած պատարագ մատուցանելը ներկայ գտնուող

* Եւր իրաւախօս ընդ աստի՝ քում վաղաքոյն, մինչդեռ իցես ընդ նմա՝ ի ճանապարհի : գուցէ մատնիցէ՝ զքեզ ստիսն դատաւորի եւ դատաւորն դաճճի, եւ արկանիցիս՝ ի բանտ : Եւ մէն ասեմ քեզ : ո՛չ ելանիցես անտի, մինչեւ հատուցանիցիս զյետին նաքարակիտն : (Մատթ. Լ. 25, 26) :

Եւ ժողովուրդը կրնէ, եւ այս նկատմամբ կրնայ
 ըստի որ պատարագին ներկայ գտնուող հաւատա-
 քալ ժողովուրդը պատարագիչ ալ է: Իսկ այս կերպ
 զորեցւածքը անսովոր է. որովհետեւ սովորաբար պա-
 տարագիլ ըսելը սրբադործութեան՝ եւ հացն ու պի-
 նին՝ ի ձեւերիս մարմին եւ արիւն Քրիստոսի փոխ-
 արկունեան նկատմամբ առնուած է, որ քահանային
 զործն ու պաշտօնն է. եւ առանց այս փոխարկու-
 թեան պատարագը խախտեալ հին օրինաց պատա-
 րագներուն պէս է: Բողոքականները պատարագը չեն
 ընդունիր եւ խախտուած է կրսնն նէ՝ քրիստոնէից
 պատարագին Քրիստոսի մարմին եւ արիւն ըլլալը չեն
 ընդունիր համար է. չէ՛ նէ՝ անոնք ալ կրսնն որ
 Քրիստոսի մարմինն ու արիւնը աշխարհէ փրկու-
 թեան համար մատուցուած մէկ հարկի պատարագն է:
 Բողոքականները իրենց ըսածը համտալե-
 յու համար Սուրբ Կիրքէն վկայութիւններ չկը բե-
 րեն. բայց անոնք անարդիւն ընթացքով վկայութիւնն
 են, որոց պատասխանը տուած է մը լորեւմէ. (Թիւ.
 56. Լատար լիւր եր. 241, 249): Պատասխանա-
 տունն այն վկայութիւնները, որոնք ամ անձի կեր-
 պով մը կը կրկնէ, որ կ'ըզնոյնը կը կարծէ թէ
 կամ այս անգամն անգամն է որ այն վկայութիւնները
 մէկ կը բերէ. կամ առաջ ալ աւարկեր է նէ՝ պա-
 տարական չէ սրուեր: Ա՛նք չենք ուզեր անգամ մը
 պատասխանը տրուած անպիտանութիւնները քանի որ ը-
 նեն նէ՝ պատասխանող կրկնել, Եւ որոշեցիք ունիւնէ՝
 Եւ որ Երմիայի մէջ ալ կ'անեն. անոնց ըսածին քանի՝
 որ կրկնեն առաջին անգամը տուած պատասխանին
 անոնց ամենուն ալ հերիք թող սեպեն:

ցն հզարս քախաղասո՞ւ յառա զյոնքնաւար ասեղս յամ
 -մոյս / **ՈՂՈՐԾՈՐԷՔՐԱՐՆԵՐ**
 ասոց մասոն իող. զն խոսի յն զն մեղոսի քախաղաղ
 իոյնման զմեկնոցարս քոյնմար դո, ասցանոն
 դոն, ամ ի՞նչ ասց մեկնոցմարս ամ՞ մանգեղոն
 քոյնմարս մէջ 80,000 հոգիի չափ. Կերմանացի
 գտնուելով 1850ին յատկապէս իրենց ազգին հա-
 մար կարողութիւններուն չափ եկեղեցի մը շինել
 տուն ալ նէ. երգեհոն չունենալով եւ մէքերին
 հարուստ մէկը չիկոր որ երգեհոն մը տուն եւ ե-
 կեղեցիին ընծայէ. մէքերնուն քանի մը հոգի քահա-
 նաներնէն հրամանատին որ ծոցով լարոններուն տունը
 պարտելով ստակ ժողկն երգեհոնի համար. Երբ որ
 աղքատ տուն մը ստան որ տանտիկինը միեակ էր,
 ինչ քանի համար երկաւնին անոր իմացուցին. հան-
 տիկինն քովը Յ փանք (18 դուրուն) կար, որ իր այրը
 ձգեր էր այն շարժումն տանը պէտքերուն համար.
 Աինը ողորմելի է. եկեղեցի համար խօսքերուն չի
 կրնալով դէմ դնել. ելաւ երկու փանքը անոնց տուաւ
 գացին. Ս երջը մտածել սկսաւ, տանը պէտքերուն
 համար եղած ստակէն պակսեցրեցելուն վրայ. իւր ա-
 մուսինէն խօսք լսելը կը մտածէր. եւ իրաւունք
 ալ կուտար. այս մտածմանցը մէջ էր երբ այրը տուն
 եկաւ. եւ երջը լմանալով լստիանալով սկսաւ նէ
 տանտիկինը պատասխանեց. իրաւունք ունիս, քայ
 ինծի 6 սոն (72 փարա) տուր լսաւ, այս իրիկուն
 պակասը կը լնցընեմ. վստ զն Հայրէ՛ս գիւղէն գործ
 մը ուղուեր էր. գործը յանձնելով ստակ պիտի առ-
 նէր. Ստակը ասնելով կախէ նոր կորուստ երկոր-

հակ երկու զաւակները առաւ հասարակաց կառքի մը մէջ նստելով դէպ 'ի Շայլէօ ճամբայ ելաւ. Բարեբաղդաբար կառքին մէջ մէկ կնիք մը քով նստած գրտնուեցաւ, որ զաւակներուն աղուորութիւնը տեսնելով մօրերնուն հետ բարեկամութիւն ըրաւ. Ո՞վ ես, ո՞ր կերթաս կոր. եւ ուրիշ այսպէս բաներ հարցընելուն՝ կինը երթալու տունը իմացուց: Այն տիկինը ըսաւ, տանտիկինը կը ճանչնամ. բարեկամս է. եւ տուններէս շատ հեռու չէ'. բայց տունը չէ'. այսօր աղբատաց ժողովութեան համար ժողովք կայ. հոն պիտի երթար. ես ալ այն ժողովքին պիտի երթամ. Բայց հոգ չէ ըսելով իւր անունը եւ տանը թիւը գրուած թուղթ մը տուաւ ձեռքը, բընտրուած դըրտնաս'նէ՝ մեր տունը եկուր ըսաւ, ուր հետը տեսնուելու եւ զօսնելու մարդ կրնաս գտնել. Փարիզցի կինը խօսքի մէջ ինչու համար այսօր Շայլէօ երթալու ստիպուած ըլլալը ըսած էր:

Կառքէն ելաւ նէ՝ շիտակ միտքը՝ դրած տունը գնաց. բայց ինչպէս որ լսեր էր հոն մարդ չի գտնելով տիկինէն առած թուղթին վրայ գրուած տունը դարձաւ. Սայլին մէջ տեսած կինն ալ հոն չէր. բայց տանը գոնապանը մէկ ծրար մը տուաւ եւ ըսաւ. տիկինը դուրս ելած ժամանակը ասիկայ ինծի ձգելով պատուիրեց որ քեզի տամ. կինը անիկայ օրնեւուն պէս հասարակաց կառքին չըսպասեց. քալելով Փարիզ դարձաւ. տունը եկաւ եւ բացաւ. կարգացողները կրնան հասկընալ թէ որքան շուարեցաւ երբ երկու զաւակացը ամբողջ մէկ մէկ ձեռք զգեստ եւ իրեն համար մէկ նոր շալ եւ անորալ ծայրը 7

Ֆուանդ կապուած գտաւ: Անկէց ետքը Շալէօցի տիկինը փարիզցի աղքատ կնոջը վրայ սէր մը կապելով՝ երբեմն երբեմն հաշուատի վերաբերեալ մէկ մէկ բան կը խրկէր: Եւ ամէն բան խրկելուն խրկածին հետ Յ ֆուանք խրկել սովորութիւնը ըրած էր: Կինն ալ ըրած ողորմութեանն այս բանիս արժանի ըլլալը գիտնալով՝ ողորմութեան համար առաջուրնէ ունեցած առատաձեռնութիւնը աւելցուց:

Աղքատի տրուած ողորմութիւնը Մատուած իրեն համարելով թէ երկրիս վրայ եւ թէ երկիրքը փոխարէնը հատուցանել խոստացած էր: Եւ խոստմանը կատարումը կերելի: Վասն զի ողորմութիւնը տալով տնանկացած կամ աղքատութեան մէջ ինկած մարդ մը չեկայ: Բայց Մատուած ստակի կողմանէ՝ մէկուն պարգեւ մը ընելու ըլլայ նէ՝ հրեշտակներուն մէկուն տողարակով ստակ տալով ա՛ռ ա՛նկայ այսինչ մարդուն տուր: պարտքիս տեղը վար դնէ չըսեր: մարդկային պատճառ մը կը գոյացընէ: Երբեմն ողորմութիւն տնուոյ մարդուն առուտորին յաջողութիւն կու տայ: որ յուսացածէն աւելի կը վաստըկի: երբեմն շահաւոր գործի մը ձեռնամուխ ըլլալ միտքը կը ձգէ: Եւ այն գործին հետեւելով նոյն գործին մէջ գտնուած իրմէ խելացի եւ գործունեայ մարդոցմէն աւելի վաստըկիլ կուտայ: ամէնը իրենց կարգը բռնելով կը խընամէ: Եւ Մատուոյ հովանաւորութիւնը միշտ մարդոց վրայ ըլլալը այս կերպ դիպուածներէն կը յայտնէ: Բայց ոմանք ասանկ բան մը լսեն նէ՝ անանկ պատահեր է՝ բաղդը յաջողեր է՝ կրպեն կը լընցընեն: ասանկ կարգի դնողը ո՛վ է: Չգիտեա՞ծը ի՞նչ է:

եւ ինչպէս լսանք ինչ չեն պիտեր. աշխարհքի կարգն
ու կառավարութիւնը լստուած մէկ ղ խալսած ըստւածք
ոչինչ անուն մըն է. մեր նախնիքներուն «անանյ» լս-
տուածք տերեւ չիշարժիր» ըսածքն ոչնչացրնողները
այս կերպ լսանք չեն հասկընար ի՞նչ գնա՞ծ է ան-
ջալը իմեւեղա սխալ պա մշտնջողոցորո ինչը լս
ման ինչպէս որ լսուած մամկնողոցորո ինչպէս ի
ԼՅԻ ԵՆԻ ԵՅԻ Բ

մնգի ծառայող լսմի՞նողորո ծառայող լսացք»
Իողարակունայ մէջ նորո-ի-ն : Իրուսխայի Մայնց
քաղաքին կիւրալիի Լիւրիք ըստւած թերթին մէջ
նոյն թաղարարութեան իշարժելու քաղաքէն խրկուած
նախկ մը հրատարակուած է աղուծ մէջ նշանուոր
են սա խօսքերը : Իստու ծառայող լսա- : Լայն ղն
« Լու անօրինակ լսանք կը պատահին կոր. ինչ
բան որ պատահան է կամ հոսմայ հարթ ըսելով
կրկար ստանէ ի վերեւտ դաճուած էին անի կամայ
կամայ ընդունուելու սկսած են : Ի-ղարարութեւն
ուած բողոքականներուն աղօթարանը մտնելու նէ կը
տեսնես սեղան մը վրան ինչեւրեման է կամ պատ-
կեր մը կամ արձան մը առանց մանկէններ ծաւնոյն
խն ժողովուրդը թեզն կըսեն որ չհոմեականներու
եկեղեցի կըմանիս թե՛ որմ հարցընես թէ ինչ ըսա-
րող կը տրուի հոն պատահանն վերսեւ թէ մեղքե-
րը խոստովանելու արձակում առնելը հոգւոյ փրկ-
կուծ եան համար հարկաւոր բան ըլլալը կը բարեղ են
Բարեղեւ իլուէ թէ՛ եւ ալ յորինաւոր վերադա- իշ-
խանութիւն ունիմ մարդ խոստովանեցնելու ղն ար-
ձակում տալու ղն անանյցեալ ժողովուրդեան խրտ-

կուտայ թէ ինչպէս պէտք է խոստովանի . և եւկր
յորդորէ որ ինչ կրէնէ ի նոյնք քննու . ինչպէս թի
րատներէն կիմացուի որ ըսածները ինչպէս լինի .
առիւթն ու խոստովանցողին մէջ քաղանի պիտի մնան .
Ի այդ առանց քաղանի խոստովանութիւններուն հոգ
մայեցի աստուածաբանները ականջաւոր խոստովանութիւն
Վսեփեսսի աւրիբուլարին — ըսած են , այս քողոր
կան քարոզիչը իր ժողովուրդէն մեջ եւել պակաս խօսք
չպատճառու համար կրնէ թէ այս իմ ընածը ան
կանջաւոր խոստովանութիւն չէ . անիկայ հոսման
կաններուն հետքն է . մենք չենք ընդունիր . Ի սոց
նիքը կը կրկնեն . քայց թէ հոսմականներուն ու ի
րենց քարոզիչին ըսած խոստովանութեան մէջ ինչ
տարբերութիւն գտած են . չենք գիտեր . Իրենց է
որ իրենց քարոզիչը խոստովանանք մտիկ ընելու հա
մար ականջէն զատ ուրիշ գործարանք մը ունի կար
ծած ըլլան . Ինչ որ է նէ Լէւրոֆէլտի քարոզիչը
խոստովանանք մտիկ չընէ : Հոսմականները իրենց
եկեղեցիներուն մէջ խոստովանութեան համար
յատուկ տեղ ունին . որ քողորականներուն ժողովա
րանը չկայ . շինելիքնին ալ շատ յայտնի չէ . առ
այժմ ժողովներնուն սենեակին քովը մէկ պզտիկ սենե
ակ մը յատկացուցած են խոստովանութեան հա
մար : Խոստովանելու մարդը ամուսնի մը խոստ
ովանցընողին քով կը նստի . եւ անանկ կը խոստովա
նի . Ինչ այսպէս Լէւրոֆէլտի քողորականներուն մէջ
խոստովանանք չայտնի հաստատուած է . Դուշակող
նիր կան , որ մօտ օրերն պատարագ ընել ալ պիտի

սկզին՝ եւ այս ալ նոր բան մը չէ՝ վասն զի արդէն անցեալ տարուան (1858ին) գալստեան զկրօնականին* Հաննօվը քաղաքը սկսած են՝

Իստեղու արժանի է որ երբ Կոստանդնուպօլսի մէջ գտնուող բողոքականները յիշեն՝ որչափ ծաղ-
 « քելի » չէ որչափ գարշելի է կեղծելը թէ որ եւ իցէ
 « քահանայ հիմայ իշխանութիւն ունի մեղքի համար քա-
 « ւութիւն ընելու » ։ Եւ գալափարը լոկ մարդկային գիտ-
 « է » չէ (Կոստանդնուպօլսի մէջ չէ թէ միայն ամենա-
 « թեթեւ հիմ մը չունի » , հապա նաեւ ուղղակի հա-
 « կառակ է անոր » , ասոնք իրենց կրօնակից պարզա-
 միտները ասանկ խօսքով խաբած ատեննին մէկ դիէն
 Ընդգիտ միսդը թօլը եւ մէկ դիէն Վերմանիա Լալը-
 ֆէլտի քարոզիչը , իրենց ժողովուրդին կը քարոզեն ,
 որ խոստովանիլը եւ արձակում առնելը հարկաւոր
 են ։ Ըսել է որ Լատուածային սահմանադրութիւն
 ըլլալը հասկցեր են , Վերոգրեալ խօսքերը գրող
 բողոքականը , որուն գրածները նախորդ տարակներ-
 նուս մէջ քննութեան առինք , (Թղթ , 169) . Թէ
 որ հայազգի բողոքականներէն է նէ կարծեմ ինքն ալ
 խաբուած է շիտակը գիտնալով ուրիշները խաբե-
 լու ելած ըլլալուն խել քըս չվկայեր . ուստի թէ
 խաբուողին , թէ անիկայ եւ անոր ձեռքովը ուրիշնե-
 րը խաբողներուն կըսեմ : մէկ մը ականջնին ուրիշ
 կողմեր գտնուող բողոքականներուն տան . եւ ըսելիք-

* Եւրոպացիները գալստեան կիրակի (ատլէն-
 դում) կանուանեն մեր յիշու ըսած կիրակին . որ ծը-
 նունքէն եօթն կամ վեց շաբաթ առաջ կուգայ :

նին անկէց ետքը թող ըսեն հայոց եկեղեցւոյն դէմ.
 չըլլայ որ եկեղեցւոյ դէմ խօսել ուզելով բողոքա-
 կաններուն մէկ մասին ալ դէմ գան : Այս խրատը
 մըտիկ ընեն նէ իրենց ալ աղէկ կ'ըլլայ . վասն զի
 քրիստոնէութեան վերաբերեալ բաներուն մէկուն հա-
 մար ալ ամէն բողոքականներու մէջ կատարեալ միա-
 բանութիւն չկրաւորվ գտնել* Յիսուս անունով մարդ
 մը աշխարհ եկաւ եւ անիկայ էր աշխարհի խոստաց-
 ուած : Եւսիայս ըսելու ալ պիտի չեղեն . կամ միայն լա-
 րոյական խրատներ պիտի տան , կամ քարոզ տալը
 բողոքովին պիտի վերցընեն , երբ քարոյականի հիմը
 խախտող բողոքականի պատահին նէ : Սուրբ գիրքը
 ամէն մարդ դիւրաւ կը հասկնայ՝ եւ հասկնածին մէջ
 սիսով չըլլար ըսողը երբ մէկ ուրիշը տեսնէ որ սուրբ
 գրքին խօսքին իր տուած էն տարբեր մեկնութիւն
 կուտայ , ամենեւին բան մը ըսելու իրաւունք չու-
 նենար :

* Ո՞վ կը կարծէր որ բողոքականներուն մէջ լսող
 ըլլայ թէ : Յիսուս անունով մարդ աշխարհ եկած չէ .
 եւ անոր համար զրուցուածները եւ պատմուածները
 ամէնն ալ այլաբանական պատմութիւն են եւ ընդհա-
 նուր մարդկային ազգին պատմութիւնը կը ներկա-
 յացընեն : Այո՛ . ասանկ մարդ մըն ալ ունին , ին-
 ինք Եզրաուս անուն մէկ մը . որուն համար Աս-
 տուգնու պոյիս գտնուող ամբողջացի . քարոզիչներուն
 մէկին բերնէն դուրստ ալ լսեց եմ . եւ այս Եզր-
 արուս հիմա հետեւողներ ալ ունի , եւ ինքն ալ դեռ
 կենդանի է :

Եւսիայս մըն չեղի , սմ գնաց զգմմնուով
 , զմայեւորածս անկի մեջսմմի քն արաւ մեջսմմ

Երկուսն էլ չեն հաշտուի. Գիտութեան բանորու վրայ վեր-
ջին Գիտութեան հետ գիտութեան ներքին յառաջադիմու-
թիւնը չենք կրնար ուրանալ. ասով մարդոց հանդիսա-
ւայրելու միջոցներն աւելցած ըլլալն ալ գիտեմք.
Հոգեւեաւերուն միջնորդութեամբ նաւախոծութեան
խեղդուողներուն համրանքը պակսելն ալ ստույգ եղած
թող ըլլայ. բայց այս գիտութեան ներքին միջոցաւ
մարդոց նրկար ապրելը հաստատ չենք ուզեր. թէեւ
եւրոպացի իմաստասիրէն սմանք կը պնդեն թէ ա-
մանկ եղած է. յուսալով որ գիտութեան ներքին
ցած ընդհանուր մարդկութեան եղած օգուտներուն
պարծախքէն իրենց ալ բաժին կը լլէ: Գիտութեան
ները աղէկութիւն ըրած ունին. բայց ասոնց կար-
ծիք ըրածին չափ չէ: Եւսն մը ռաբիկները մեկուն
համար երբ լսէին թէ գիտուն է՝ մտքերնին կը գը-
նէին. թէ վեց հազարեայ ալ դիտէ, կոստո՞ւած բաներն
ու հարիւրաւոր տարի առաջ գետնի տակ թաղուած
գանձերն ալ կրնայ գտնել: Եւս կարծիքս մէկ կտորն
է՝ գիտութեանը մարդոց սկեանքը աւելցո՞ցած է ը-
սելը. եւ ասոնկներուն վերջը տնտեսով Գաւիթ
մարդարէին ըսածը կը յիշեմք. «Ես ասացի թէ աս-
տուածը իցէք կամ որդիք բարձրելոյն ամենեքեան.
„ Դո՛ք ահա ազիկ որպէս զմարդիկ մեռա՞նք » (Մադ.
26: 7, 8)
Սարգկային ծագիլի հենաց միջին տեւողութեանը
վրայ զննութիւն մը եղած քտանք, որ մշտնաւ ըն-
թեքցողներուն հաղորդէր զմարդման անձնաւոր-
ութեանը մասին, որ
Գիտունները ըսեր են, կըսէ այն ընտելը, որ
նորածին տղու մը կեանքին միջին տեւողութիւնը,

Հանդիստ ապրիլու շաբաթ 39 տարուան եւ 8 ամսուան հասած է. Յիսուն տարուան հասած ամէն վարդ ծիշդ հաւանականութեամբ կրնայ 11 տարուոյ վրայ վստահութիւն ունենալ: Ըսել կուզեն որ նոր ծնած տղայքն ալ հաշուի խառնելով մէկ տարուան մէջ մեռնողներուն տարիքը իրար դումարուի, եւ մեռնողներուն համարեքովը բաժնուի նէ՝ քառորդը 39 տարի եւ 8 ամիս կ'ըլէ. եւ այս հաշուով յիսուն տարի ապրողը 11 տարի այս վերջին հաշուէս աւելի ապրած կ'ըլայ:

Ո՛ր երոյիշեալ քննիչը կ'ըսէ. թէ որ յերաւի մարդոց կենաց միջին տեւողութիւնը երեսուն եւ ինն տարի է նէ, որ շատ յայտնի չէ՝ ասիկայ հանգիստ ապրելուն արդիւնքը չէ, օրիշ պատճառ ունի. Եւ սիկայ ստոյգ եւ անհակառակելի է որ մարդոյս առաջին տարիքներուն մէջ մահը արտաքոյ կարգի յաճախ կ'ըլայ. Զարիւ հոգի ծնին նէ՝ ասոնց 30ը կամ 40ը տասն տարուոյ շեղած կը մեռնին. Որքան շատ տղայ ծնի՝ կանուխ մեռնողներուն համարեքը այնքան շատ եւ մարդոյս կեանքին միջին տեւողութիւնը աւերան քիչ կ'ըլայ: Անկ ծերոյ մը դէմ երկու կամ երեք տղայ կը մեռնի:

Թե որ ամուսնութիւնները ամուլ ըլլան, ինչպէս որ մեր Թլուար ժամանակիս մէջ շատ մ'կը պատահի Արոպայի քաղաքները, ուր բարուց ապականութիւնը աւելի է, կենաց միջին տեւողութիւնը աւելնայ կերելի, վասն զի հաշուի մէջ մտածները տղայութեան վտանգաւոր հասակը անցընողներն են, որոց մէջ մեռնիլ շատ կ'ըլայ ըսինք: Եւ այսպէս մէկ գիշի մը

մէջ 1830էն մինչեւ 1839, կենաց միջին տեւողութիւնը երեսուն տարի գտնուեցաւ. իսկ 1839էն 1849, երեսուն եւ վեցի ելաւ: Եւ զարմանք այն է որ այս վերջին նշանակուած տասն տարուան մէջ երեք անգամ մահաբեր հիւանդութիւն ալ տիրեց. որով մեռնողները շատ եղան: Տասն տարուան մէջ երեք անգամ այնպէս հիւանդութիւններուն տիրելը եւ սաստկանալը կենաց միջին տեւողութիւնը վեց տարի աւելի ցուցընելով նիւթական յառաջադիմութեան պատիւ մը չբերեր: Սենք ասոր բուն պատճառը ցուցընեմք:

Պաշտօնական դիւանագրութիւնները նայելով գտնուած է՝ որ միեւնոյն տեղ 1820էն 1829, ծնածներուն համարներն եղեր է 309 հոգի: 1820էն մինչեւ 1839, 239 հոգի: 1839էն 1846, 151 հոգի: Եւ տեք իրարու համեմատելով բաշին ճիշդ պատճառը կը գտնուի. քիչ մարդ ծնած տեղը մեռնողն ալ քիչ կրլայ. տասը տարուինէ պակաս տղայք մէկ երկիր մը որքան քիչ գտնուին նէ՝ կենաց միջին տեւողութիւնը այնքան աւելի կրլայ:

Հաշիւէն կատարեալ ապացոյցը հանեմք. 1829էն 1839 ծնած 239 տղոյ 95ը տասը տարուան չեղած մեռեր են. 1839էն 1849 ծնած 151 տղոյմէն 57 տղայքը տասն տարուինէն առաջ մեռած են, ըսել է՝ 38 պակաս: Տղոց կեանքէն միջին տեւողութիւնը հաշուելու ատեննիս՝ 38 տղայ պակաս գտնուելով ինչպէս տեւողութեան չափն ալ կսւենայ: Եւ ուրիշ ամէն բան կը հասկըցուի:

Սէկ ուրիշ հաշիւ մը ճշմարտութիւնը յայտնի

կրնէ. եւ ասանկ վեճակագրութիւն ընողն երրուն սխալը
կը ցուցնէ. Նոյն երկիրը որուն դիւանագրութիւնը քննու-
թեան ճառնուած է, 1829էն 1839, 83 հոգի 10
տարուան ըլլալէն ետքը մեռած են. ամէնուն կեանքին
գումարն է 5313 տարի. ամէն մէկին կիյնայ 64 տարի.
1839էն մինչեւ 1849, 10 տարեկանէն ետքը մեռ-
նողներուն համարանքն է 117. ամէն մէկին անդամ
տարիքներնուն գումարն է 6336. ամէն մէկին կիյնայ
54 տարի 4 ամիս. եւ այսպէս այս վերջին տա-
նաբանս մէջ որ տան տարուրնէ պակաս մեռնող
տղոցն ալ հաշիւը միջին տեւողութեան մէջ առնելով
6 տարի, աւելի քանուեր է, ասոնք դուրս ձգելով
նոյն միջին տեւողութիւնը նախընթաց տան տարիին
հետ համեմատեմքնէ, տան տարի պակաս կը դառ-
նուի. Եւ այսպէս վերջին մասը Օ. Ե. Երկրմաս

Թող չըսուի կրսէ այս քննութիւնը ընողը որ
ասիկայ ընդհանուրէն դուրս բացառութիւն մըն է.
որ որ կրցայ ասանկ հաշիւ մը ընելու՝ միշտ ասոր
պէս գտայ թիւ բացառութեամբ. Մարդոց մէջ վա-
րուց ապականութիւնը ամէն տեղ շատցած ըլլալը
տեսնող մը չկրնար հաւատալ որ պիտութիւնը հի-
մակուան ատենս երկայնակեցութիւն բերած ըլլայ.

Ուշադրութեամբ. Բողոքական Եւ Հրէայ. Մէկ ուղ-
ղափառ մը բողոքականի մը հետ ճեմելով հաւատոյ վրայ
խօսած ատեննին մէկ ճանչոր հրեայ կարգացող մը
կը պատահին. Սիճողներուն մէկը կրսէ. ահա՛ երեք
հոգի եղանք, երկուս ալ տարբեր հաւատքէ. նայինք

[illegible]